

ZNANSTVENI NAZIVI ZA 22. LIPNJA I 22. PROSINCA

Ratimir Kalmeta

Prvi je dan ljeta 22. lipnja, a prvi dan zime 22. prosinca. To vrijedi samo za točke koje se nalaze na Zemlji od polutnika (ekvatora) do sjevernog stožera (pola). U astronomskom jeziku za godišnja doba ljeto i zimu opstoje i nazivi *astronomsko ljeto* i *astronomska zima*, kao i nazivi *astronomsko proljeće* i *astronomska jesen*. Takvim pridjevima ističemo ovisnost početka i kraja godišnjeg doba o točno određenim nadnevcima, a ne o promjenljivim vremenskim činiteljima. Međutim, mnogi zvjezdoznanci (astronomi) u navedenim nazivima izostavljaju pridjev *astronomska*, -o. U našem sam jeziku za prvi dan ljeta i zime pronašao ukupno 19 temeljnih naziva¹:

<i>božići</i>	<i>suncostanje</i>
<i>Ivanja-suncostaja</i>	<i>suncovrat</i>
<i>krijes</i>	<i>sunčana uvratina</i>
<i>mijena</i>	<i>Sunčev obrat</i>
<i>solsticij</i>	<i>Sunčev okret</i>
<i>solsticija</i>	<i>Sunčeva prekretnica</i>
<i>suncokret</i>	<i>Sunčevo prekretnište</i>
<i>sunconaklon</i>	<i>uvrat</i>
<i>suncostaj</i>	<i>uvratište</i>
<i>suncostaja</i>	

Od takvih temeljnih naziva, dodavanjem pridjeva *ljetni*, -a, -o i *zimski*, -a, -o, tvorimo pomoćne višečlane nazive. Samo pred prva tri temeljna naziva ne stavljamo jedan od navedenih pridjeva jer, primjerice, *Ivanja-suncostaja* je naziv isključivo za *ljetni suncostaj* (*solsticij*). Međutim pred svaki od 16 preostalih temeljnih naziva, kad tvorimo pomoćne nazive, obvezatno stavljamo oba pridjeva; na primjer – *ljetni solsticij*, *zimski solsticij*, *ljetni suncostaj*, *zimski suncostaj*, *ljetna Sunčeva prekretnica* i *zimska Sunčeva prekretnica*. Zbrojimo li temeljne nazive (19) i pomoćne nazive (32) dobit ćemo sveukupno 51 naziv. Temeljne nazive s obzirom na njihovu znanstvenojezičnu tvorbu svrstavam u pet skupina: 1. *solsticij(a)*, *suncostaj(a)*, *Ivanja-suncostaja*, *krijes* i *suncostanje*, 2. *suncovrat*, *sunčani uvrat*, *sunčana uvratina*, *sunčano uvratište*, *Sunčev obrat*, *Sunčev okret*, *suncokret*, *Sunčeva prekretnica* i *Sunčevo prekretnište*, 3. *sunconaklon*, 4. *božići* i 5. *mijena*.

1. *Solsticij(a)*, *suncostaj(a)*, *Ivanja-suncostaja*, *krijes* i *suncostanje* nazivi su koji sadrže glagolsku osnovu koja se razvila od glagola *sistere* – stati ili zaustaviti, potom od glagola *stajati* i od imeničke osnove *stanje*. Naziv *krijes* ima posebno znanstvenojezično podrijetlo, svojim je značenjem blizak pojavi solsticija, a time i nazivu *Ivanja-suncostaja*.

Solsticij(a), izvorno lat. *solstitium*, *ii, n.*, od *sol*, *is, n.* – Sunce + *sistere* – stati, zaustaviti, naziv je za oznaku trenutka ili vremena kad Sunce ili – točnije rečeno – središte Sunčevog kruga (diska) u svome prividnom godišnjem gibanju oko Zemlje postigne svoju

¹ Možda sam poneki naziv i izostavio? Ako i jesam, onda ga danas u znanstvenom jeziku sigurno ne bismo mogli upotrebljavati.

najvišu pozitivnu deklinaciju od oko $+23\frac{1}{2}^\circ$ (*ljetna solsticijska točka*) ili svoju najnižu negativnu deklinaciju od oko $-23\frac{1}{2}^\circ$ (*zimski solsticijska točka*). *Ljetni solsticij* je naziv za prvi dan ljeta (22. lipnja), a *zimski solsticij* je naziv za prvi dan zime (22. prosinca). Valja reći da *Pravopis MH/MS* (1960) dopušta uporabu imenica *solsticij* i *solsticijum*, ali u našem znanstvenom jeziku prednost dajemo liku *solsticij*. Od takve je imenice pridjev *solsticijski*, *-a*, *-o*, a ne *solsticijumski*, *-a*, *-o*.

*Suncostaj(a)*² je naziv nastao prijevodom lat. složenice *solstitium*. U suvremenome hrvatskom jeziku upotrebljavamo dva lika naziva: *suncostaj* i *suncostaja*. Naši jezikoslovci poznaju oba lika; jednima je bliži lik u muškome, a drugima u ženskom rodu. Najvećem broju naših zemljopisaca bliži je lik *suncostaja*. Slobodan izbor nekoj imenici / nazivu u bilo kojem znanstvenom jeziku ne pridonosi njegovom razvoju, kao ni razvoju hrvatskog jezika. Mislim da su jači jezični razlozi za uporabu lika *suncostaj*. Naime, to je imenica složeno-sufiksne tvorbe s tzv. nultim sufiksom.³ U svome prvom dijelu ima imeničku osnovu *sunco*, a u drugom se dijelu nalazi glagolska osnova *-staj*. U sličnu tvorbenu skupinu ulaze i sljedeći složeni nazivi: *brzovjav*, *dubinomjer*, *igrokaz*, *lukobran*, *tloris*, *umotvor*, *vatromet* i *zrakoplov*. Složenici su *suncostaj* tvorbeno još bliže ove dvije složenice s istom glagolskom osnovom: *lovostaj* i *vodostaj*. Takve su tvorbe običnije nego složenice na *-a*. Od *suncostaj* možemo tvoriti pomoćne nazive *ljetni suncostaj* i *zimski suncostaj*, potom nazive *ljetna suncostajna točka* i *zimski suncostajna točka*.

Lik *suncostaj* češći je u rječnicima nekih naših pisaca. Imaju ga ovi pisci: Š. Lochmer (1906), J. Adamović (1937), J. Dayre – M. Deanović – R. Maixner (1960), M. Gjiwoje (1966), B. Klaić (1966. i 1978), V. Dabac (1970), V. Vinja – R. Musanić (1971), R. Filipović i suradnici (1977), A. Humr (1978) i M. Deanović – J. Jernej (1982). Lik *suncostaja* imaju, na primjer, I. Belostenec (1740), B. Šulek (1874–75), Seb. Žepić (1913), M. Drvodelić (1978) i V. Putanec (1982), a nalazimo ga i u *Rječniku JAZU* (1959–1962).

Ivanja-suncostaja i *krijes* su dva naziva značenjsko – nadnevački vrlo bliska. *Ivanja(e)* je naziv za 24. lipnja koji naš puk naziva i *Ivanja*, *Ivanje*, *Ivanjdan* ili *Ivan dan*. Drugim dijelom naziva (*suncostaja*) ističe se kako se taj dan gotovo poklapa s početkom ljeta (22. lipnja). Opstoji i naziv *ivanjski krijes* u kojem je imenica *krijes* (*kresovi*) slavenska i praslavenska riječ *krěsz*. To je naziv za prastaru (indo)europsku navadu da se vrijeme oko ljetnog solsticija (*suncostaja*) slavi paljenjem poganske vatre, kršćanstvom prenesenog običaja i na dan 24. lipnja.⁴

Krijes je naziv koji su mnogi naši pisci u prošlosti upotrebljavali za naznaku vremena oko ljetnog *suncostaja*. Takvi su bili I. Belostenec, J. Voltić, J. Stulić, J. Habelić i M(irko) Divković. Danas to čine samo poneki naši jezikoslovci poput G. Šamšalovića: *Sommerwende, f. – kresovi m, pl*. Valja reći da je naziv *krijes* uglavnom postao terminološkom svojinom narodoznanstva (etnologije) i folkloristike. Zanimljivo je da se riječ *krijes* u slovenskom jeziku tumači i kao *dan, ko se praznuje začetek poletja, 24. junij: ...*⁵

² Nekada smo pisali *szunczoztaja*.

³ Eugenija Barić i dr.: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1970, str. 271 (816). Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku – Zagreb.

⁴ Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knjiga druga*, Zagreb, 1972, str. 194–195.

⁵ *Slovar slovenskega književnega jezika, Druga knjiga*, Ljubljana, 1975, str. 483.

Suncostanje je nesretno sročeni složeni naziv u kojem imenička osnova stanje može imati više značenja; na primjer, možemo govoriti o različitom fizičkom, kemijskom i astronomskom *stanju* Sunca. Drugim riječima, osnova *stanje* u takvom nazivu ne izriče pojavu prividnoga zaustavljanja Sunca na nebeskom svodu.

2. *Sunčev okret*, *suncokret*, *Sunčev obrat*, *suncovrat*, *sunčani uvrat*, *sunčana uvratina*, *sunčano uvratište*, *Sunčeva prekretnica* i *Sunčevo prekretnište* su složenice i višečlani nazivi koji sadrže sastavnice (*o*)*kret*, *obrat*, (*u*)*vrat*, *uvratina*, *uvratište*, *prekretnica* i *prekretnište*. Takve riječi svojim značenjem izriču promjenu pravca prividnog godišnjeg gibanja Sunca oko Zemlje. U takvome gibanju ono u tijeku tropske godine dosegne sjeverni i južni nebeski obratnik, tada se ono prividno zaustavi (22. VI. i 22. XII), da bi se nakon toga *okrenulo*, *obratilo*, *vratilo*, *uvratilo* i *prekrenulo* prema južnom i sjevernom nebeskom obratniku.

Sunčev okret i *suncokret* su nazivi u kojima je riječ (*o*)*kret* nastala od (*o*)*kretati*. Znanstvenojezična im je tvorba dobra, ali se u znanstvenom jeziku rijetko pojavljuju. *Suncokret* je stariji naziv za *solsticij*, ali je istodobno i naziv za biljku *Helianthus annuus*. Takav sam naziv u astronomskom značenju izvukao iz tumačenja riječi *solstitialis*, kakvo nam daju M(irko) Divković (1900) i M. Žepić (1913): *solstitialis*, *adj. (Solstitium) ljetnog suncokreta*.

Sunčev obrat je naziv znanstvenojezično dobre tvorbe u kojem je riječ *obrat* nastala od glagola *obratiti*, a javlja se u pravome i prenesenom smislu. Mnogi ga znanstvenici, posebice jezikoslovci, upotrebljavaju kao istoznačnicu za *suncostaj* ili *solsticij*.

Od imenice *obrat* nastali su naziv *obratnik* i *obratnica* (zemaljska i nebeska). Dobro je upozoriti da su hrvatski zvjezdoznanci, zemljopisci i jezikoslovci iz druge polovice XIX. i početkom XX. stoljeća prednost davali liku *obratnik*. I danas ga upotrebljavaju mnogi znanstvenici i jezikoslovci. *Pravopis MH/MS (1960)* dopušta uporabu oba lika naziva. B. Šulek (1874–75) u svome *Rječniku znanstvenog nazivlja* obrađuje istoznačni naziv *uvratnik*, *circulus tropicus*, *Wendekreis*, *tropico*, kao astronomski i geografski pojam.

Suncovrat, *sunčani uvrat*, *sunčana uvratina* i *sunčano uvratište* arhaizmi su, složeni su i višečlani nazivi u kojima su riječi *vrat*, *uvrat*, *uvratina* i *uvratište* nastale od glagola *vratiti*, *uvratiti*,⁶ *vraćati natrag*.

Zemljopisac F. Brađaška (1867) upotrebljavao je naziv *sunčane uvratine (Solstitial – Sonnenstillstande – ili Wendepunkte)*, B. Šulek (1874–75) poznaje nazive *uvrat* i *uvratište – Solstitialpunkt*, a D. Parčić (1908) upotrebljava naziv *uvratine (punti solstiziali)*.

Sunconaklon je jedan od starijih naziva koji je, na primjer, poznavao i I. Belostenec (1740). Takav naziv nismo nikada mogli i smjeli držati istoznačnicom za *suncostaj* ili *solsticij* i to stoga što se *suncostaji* isključivo pojavljuju 22. lipnja i 22. prosinca. Međutim,

⁶ Prema *Rječniku JAZU (1971–72)* imenice *vrat*, *vratnik*, *uvrate*, *uvrati*, *uvratine*, *uvratnik* i *uvratnjak* znače: a) mjesto gdje se pri oranju plugom zaokreće pa zemlja na tome mjestu ostane neuzorana kao međa, b) dijelovi poprijeko podijeljene njive i c) *uvrat* – točka vraćanja. Petar Skok u svome *Etimologijskom rječniku* (str. 618. i 619) tumači da je riječ *vrat* prijevoini postverbal od *vrjeti*, *vratiti*, *vraćati* i *obrat*, prvobitni je apstraktum kao nomen actionis koji je značio *okretaj*, *ono što se okreće*, pa je kao takav postao konkretum. Zanimljivo je spomenuti da Česi u svome jeziku imaju naziv *sunovrat*.

Sunce ima svoj manji ili veći (plići ili dublji) *naklon* danomice u tijeku tropske godine. *Sunconaklon* je naziv koji se značenjski može dovesti u svezu s pojavom *kulminacijske visine Sunca*. Naime, svaka točka na Zemlji ima svakim danom svoju kulminacijsku visinu Sunca, svakoj se od njih ova nama najbliža zvijezda danomice klanja, svaka od njih iz dana u dan ima svoj *sunconaklon*!

4. *Božići* je naziv koji je naš puk nekada upotrebljavao za naznaku vremena od „pravog” Božića do Malog Božića. To je u stvari vrijeme oko zimskog suncostaja, vrijeme između 25. prosinca i početka siječnja. Danas je takav naziv blizak narodoznanstvu i folkloristici.

5. *Mijena* je naziv koji ne bismo smjeli upotrebljavati kao istoznačnicu za *suncostaj*. To čine samo neki naši jezikoslovci poput V. i I. Esiha (1941) koji u svome *Wörterbuchu* ... tumače: *Sonnenwende, f. solsticij; mijena*. Takav naziv kao astronomski pojam prihvatljiv je, primjerice, u dvočlanom nazivu *Mjesečeva mijena (faza)*.

Na Zemlji je 22. lipnja dan (prividni dnevni luk Sunca) najduži pa takav dan ili takvu pojavu nazivamo *dugodnev(n)ica*. Međutim, 22. prosinca je dan (prividni dnevni luk Sunca) najkraći pa takav dan ili takvu pojavu nazivamo *kratkodnev(n)ica*. U znanstvenom bismo jeziku morali dati prednost likovima *dugodnevica* i *kratkodnevica*, kako to činimo u slučaju uporabe lika ravnodnevice (*ne ravnodnevnica!*).⁷ Od takvih naziva tvorimo pridjeve *dugodnevički, -a, -o* i *kratkodnevički, -a, -o*. Budući da je *dugodnevica* samo jedna – l j e t n a, a *kratkodnevica* također samo jedna – z i m s k a, pred oba naziva ne stavljamo posvojne pridjeve *ljetna* i *zimska*.

Naposljetku, od svih temeljnih naziva (51) za pojavu početka ljeta i zime predložio bih da u znanstvenom jeziku upotrebljavamo samo 3 temeljna naziva i 6 pomoćnih naziva. Temeljni su istoznačni nazivi *suncostaj, solsticij* i *Sunčev obrat*,⁸ a pomoćni su nazivi (a) *ljetni suncostaj, ljetni solsticij* i *ljetni Sunčev obrat*⁹ te (b) *zimski suncostaj, zimski solsticij* i *zimski Sunčev obrat*.¹⁰ Uporabom takvih naziva možemo zadovoljiti znanstvene teoretsko–praktične potrebe, kao i zahtjeve koje pred nas postavljaju nastavni programi odgovarajućih predmeta u našim školama.

S a ž e t a k

Ratimir Kalmeta, sveuč. prof. u m., Rijeka

UDK 801.311:001.4:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 15. listopada 1983.

Scientific terms for 22nd June and 22nd December

In this paper, the autor analyzes Croatian terms for the summer and winter solstice.

⁷ Ratimir Kalmeta: *Znanstveni nazivi za 21. ožujka i 23. rujna, Jezik, XXX*, str. 8–11.

⁸ Rus. *solncestojanie*, njem. *Solstitium, Sonnenwende* ili *Tag- und Nachtwende*, engl. *solstice* i fr. *solstice*.

⁹ Rus. *letnee solncestojanie*, njem. *Sommersolstitium* ili *Sommersonnenwende*, engl. *summer solstice*, fr. *solstice d'été*.

¹⁰ Rus. *zimnee solncestojanie*, njem. *Wintersolstitium* ili *Wintersonnenwende*, engl. *winter solstice* i fr. *solstice d'hiver*.